

G. O.
D. M. R.
Nr. 1876

DOMNIA
LUI
STEFAN CEL MARE

DIN PUNCT DE VEDERE AL ISTORIEI GENERALE

CONFERENȚĂ FĂCUTĂ ÎN SALA ATENEULUI ROMÂN

LA 11 DECEMBRIE 1894

DE

ION C. GEORGIAN

PROFESOR DE ISTORIE LA LICEUL SF. SAVA

BUCURESCI

TIPOGRAFIA „VOINȚA NAȚIONALĂ”

STRADA BĂCANI, 5. (HOTEL KIRIAZI)

1895.

C. 2843.

BIBLIOTECA
C. C.
P. M. R.

Nr. ....

DOMNIA

LUI

STEFAN CEL MARE

DIN PUNCT DE VEDERE AL ISTORIEI GENERALE

CONFERENȚĂ FĂCUTĂ ÎN SALA ATENEULUI ROMÂN

LA 11 DECEMBRIE 1894

DE

ION C. GEORGIAN

PROFESOR DE ISTORIE LA LICEUL SF. SAVA.

BUCURESCI

TIPOGRAFIA „VOINȚA NAȚIONALĂ”

STRADA BĂCANI, 5. (HOTEL KIRIAZI)

1895

C. 2873.

302855

10100
121.003/60

1070/69

DOMNIA
LUI
STEFAN CEL MARE

DIN PUNCT DE VEDERE AL ISTORIEI GENERALE

Domnilor,

În mijlocul unui auditoriū atât de distins și numeros, ar trebui să mă simțesc cu totul intimidat, eū, un necunoscut, dacă aș fi îndemnat de motivele, care, probabil, hotăresc pe conferențiarī a vorbi publicului cult al Capitalei. — Fără a discuta acele motive, vĕcer permisiunea a vĕ declara, cā nu aveți înaintea Domniilor Vostre un conferențiar, ci un profesor; și cā profesorul, onorat, de către bĕtrāniī, cariī conduc acĕstā înaltā instituție, cu sarcina de a vĕ vorbi despre Marele Stefan, vine să-și îndeplinĕscā o datorie mare, și cā se simte adinc atins de semnele de încurajare, cu care ați bine-voit a-l primi.

Nu aveți a aștepta deci o conferență întocmită după regulile artei, ci o *simplică lecție despre Domnia lui Stefan*; mă grăbesc a adauge, cā n'am pretenția a vĕ prezenta cestia, de cât *din punct de vedere al Istoriei generale*, cāci ar fi absolut cu neputință a condensa în-

tr'o singură lecție cea mai glorioasă dintre toate epocile Istoriei Românilor.

* * *

Cu totă mulțimea cercetărilor istorice din timpul nostru, s'a cam pierdut din vedere folosul intelectual și practic, la care suntem în drept a ne aștepta, de la răspândirea studiilor de Istorie.

În Istorie, mai ales, cercetătorul trebuie să știe a alege lucrurile *esențiale* și *durabile*, de cele accidentale și trecătoare. Românii aveau o concepție precisă despre Istorie, când voeau, ca ea să fie *conducătoarea vieții*. Acest serviciu ar trebui să ni dea studiile istorice, mai ales într'o epocă turburată și nestatornică, cum e timpul nostru, în care se poate afirma, *nu există în ordine morală nici un adevăr cert și indiscutabil*, afară, poate, de acele constatate de știința istorică.

Când Istoria va înfățișa exact ideile și faptele neamurilor și generațiilor dispărute, și anume, acele idei și fapte, care au dat rezultate reale și durabile; și când ea va cumpăni și judeca adevărata valoare a trecutului, atunci numai, omenirea va trage foloase, din experiența acelor, cari au trăit, au muncit și au suferit cu miș și miș de ani mai înainte.

* * *

Îmi propun, Domnilor, a vă înfățișa Domnia lui Ștefan în cadrul Istoriei generale, pentru cuvântul, că actele acestei Domnii sunt cu totul recunoscute lumii civilizate, ca și întreaga Istorie a poporului nostru.

Pentru a vă convinge de acest adevăr, am aci un volum din *Prescurtarea de Istorie generală* a lui *Cesar Cantu*. Opera este destinată a vulgariza cunoștințele indispensabile de Istorie; ea a fost tradusă și publi-

cată în limba franceză, — dovadă că este prețuită de publicul cult al Franciei, ca meritând această onoare. Cartea a fost tipărită în anul 1883, la șese ani după războiul dintre Ruși și Turci, războiul în care, dorobanții noștri, așa știm noi, au scăpat de peire pe puternica împărăție a Rusiei. Noi credem a spune adevărul, când dicem, că atât de mare succes al armatelor creștine, peste Dunăre, a fost cuprinderea Griviței de către ostașii noștri, și că ei au îndeplinit un rol esențial la luarea Plevnei.

Aceste fapte glorioase ale Românilor, ar trebui să fie cunoscute Europei. Totuși, în cartea lui Cantu, unde se vorbește despre războiul din 1877, nu se dice un singur cuvânt despre Români.

Ba greșesc : se dice, că în urma aceluia război *Basarabia a devenit neatârnată*. Ignoranța ilustrului istoric italian pare a se uni cu deriderea sorții : Basarabia neatârnată ! când această provincie, ruptă din trupul României, intra sub jugul Rusiei !

V'am adus acest exemplu, Domnilor, pentru ca să vedeți că, dacă în timpurile noastre de lumină, faptele eroice ale Românilor rămân necunoscute, cu atât mai puțină cunoștință are lumea despre faptele strămoșilor noștri, din epoca cea mai glorioasă a vieții noastre naționale. În cărțile de Istorie generală din Apus, abia se aminteste despre țările noastre și despre marii noștri domnitori, ale căror fapte ar sta cu cinste alături de cele mai mari fapte ale celor-l'alte popore.

* * *

Constatând acest adevăr, concep foarte bine un simțiment de mândrie, care ar inspira pe poporul nostru, și care l'ar face să dică : «Ei, și ce-mi pasă, dacă sunt cunoscut sau nu !»

Dar Domniele Vóstre știți bine, că nu ȳicem așa; și că din potrivă, ne preocupă ideia de a ne face cunoscuți lumii civilisate. Mă mărginesc a cita sacrificiile bănești mari, făcute de Statul român, cu scop de a se face cunoscut în lumea mare *Tesaurul de la Pietrósă*, mai cunoscut sub numele vulgar de *Cloșca cu puți*; totuși această publicație a rămas incompletă.

Apoi dacă voim această, în loc să facem atâtea silinți, spre a răspândi cunoștința unui tesaur de origine nesigură, și care n'are nimic comun cu Istoria noastră, veți conveni, că ar fi mai înțelept și mai folositor, să se lucreze așa, în cât să se răspândescă în lume cunoștința propriilor noastre fapte.

Cutez a mă afirma, Domnilor, că Istoria poporului român nu este necunoscută numai peste hotarele țării; ci, că noi înși-ne avem despre ea închipuirii nesigure și fantastice, după cum voiă avea prilej a constata în desfășurarea acestei lecții.

* * *

Dacă cuprind, Domnilor, dintr'o privire, toate evenimentele Domniei lui Stefan, nu cred nimic mai potrivit, de cât a cita vorbele ȳise de acest Domnitor, aproape de sfârșitul vieții sale, către medicul Muriano, trimis în serviciul lui de către republica Veneției: «*Eă sunt încunjurat de dușmani de tot felul; și de când sunt Domnul acestei țări, am avut trei-ȳeci și șese de bătălii; am învins în trei-ȳeci și patru și am pierdut două* (1). Găsim aceste vorbe în unul din acele prețioase documente, descoperite și publicate de către onorabilul d-n. E-

(1) «Io sono circondao da inimici da ogni banda, e ho avuto bataie 36. dapoi che son signor de questo paese, de le qual son stato vincitore de 34 e 2 perse».

Stefan cel Mare, *Documente descoperite în Arhivele Veneției*, de C. Esarcu, București, 1874. pag. 91.

sarcu, conducătorul, trebuie să ȋdic creatorul acestei înalte instituții de cultură. Acele documente sunt, de sigur, cele mai importante, din câte s'au publicat de 30—40 de ani, asupra Istoriei noastre.

Vorbele ȋdise de Stefan mă îndatoresc a pune câte-va întrebări, la deslegarea căror va tinde întręga mea lecție. Ce motive superioare au îndemnat pe Domnul Moldova și pe poporul său, ca să facă atâtea jertfe, să se expună la atâtea pericole, și să înfrunte atâți vrăjmași? Și apoi: ce rezultate au dat atâtea ostenele și atâta muncă? Fost-au acele răsbóie provocate de capriciul unui om aventuros? Sau din contra, ele au fost dictate de un Ideal, tot atât de bine simțit și dorit de Căpitan ca și de poporul său? Dar mai presus de toate: acele îndelungate răsbóie adus-au ele vr'un folos civilizației, sau din potrivă, ele trebuiesc clasate în rândul măcelurilor criminale și nebunești, de care găsim atâtea exemple în Istoria lumii?

* * *

La aceste întrebări, adevărul istoric ne îndatorește a da două răspunsuri.

Pe de o parte, Stefan a urmărit scopul înalt al conțpirei tuturor Românilor, într'un Stat mare și puternic. Pentru cât-va timp acest scop a fost atins. Stefan a adus sub stăpânirea sa aprópe toate țerile românești: Moldova, așa cum era ea de demult, adevă împreună cu Bucovina și Basarabia, iar nu sfășiată și redusă la jumătate cum ni-a lăsat-o regimul Fanarioților, Muntenia și partea de răsărit a Transilvaniei.

Am avut fericirea a constata acest mare rezultat al activității lui Stefan, într'un studiu de curând publicat (1).

(1) *O pagină din viața Marelui Stefan*. București, 1894.

O parte dintre răsboiele lui Ștefan au fost întreprinse, pentru îndeplinirea acestui mare scop național: cel mai înalt la care trebuie să aspire un popor.

Din acest punct de vedere, *Ștefan a fost omul nației sale.*

De altă parte, însă, cele mai importante și mai glorioase răsboie ale Marelui Domn au avut drept scop și rezultat, apărarea Europei creștine, de cutropirea Otomanilor.

Din acest al doilea punct de vedere, Ștefan nu este numai eroul Patriei sale, ci apare ca unul dintre fruntașii omenirii și apărătorii civilizației creștine în contra barbariei asiatice, într'un timp, când popoarele Apusului desorganizate și absorbite de luptele dintre regi și comune cu feudali, ar fi fost neputincioase a rezista potopului distrugător al Otomanilor.

Aceste lupte, care ridică pe Ștefan în cadrul cel mare al Istoriei generale, ocupă epoca dintre anii 1470 și 1484, în care se așează răsboiele sale pentru cucerirea Munteniei, bătăliile de la Racovăț, de la Valea Albă, de pe țărmul Dunărei, și se termină prin expediția întreprinsă de cătră Baiazid al II-lea asupra Moldovei, în anul 1484, urmată de pierderea Kiliei și a Cetății Albe.

* * *

Eu n'am putința a vă descrie acele lupte în amănuntele lor; ci, îmi propun numai a le așeza la locul cuvenit, în curentul mare al Istoriei omenirii civilizate. Pentru acest scop, sunt nevoit a-mi arunca privirile asupra unui orizont vast, în care veți vedea desfășurându-se și explicându-se, unele prin altele, cele mai grave evenimente ale lumii moderne.

Au trecut mai bine de o mie două sute de ani de ani, de când Arabii, cei din urmă reprezentanți ai ra-

seî semitice, au părăsit deşerturile patriei lor, şi, la îndemnul înflăcărat al profetului Mohamed, au plecat să cucerească lumea şi să propage Coranul.

În jumătate de secol, Arabii au supus puterii Kalifilor Asia pînă la hotarele Chinei şi ale Indiei şi totă partea nordică a Africei. La începutul secolului al 8^{lea} al erei creştine, ei atacă Europa din două laturi: de la Bosfor şi de la Gibraltar. Spania cădu sub loviturile lor, şi, cuceritorii, trecînd peste Pirinei, întreprinsă cucerirea regatului Francilor. Tot în aceleaşi momente, alţi cuceritori dădeau asalturi înverşunate capitalei imperiului Bizantin.

Europa creştină fu salvată de cucerire şi civilizaţia ei născîndă de peire: din Apus, Arabii fură respinşi de cătră viteazul majordom al Ostrasiei — Carol Martel; la răsărit, Arabii fură opriţi în loc de poziţia inexpugnabilă a Constantinopolei şi de vestita invenţie a lui Kallinicos, — *focul grecesc*.

Acăsta fu întăia fasă a luptei dintre Musulmani şi Creştini.

Cine ar atribui aceste lupte numai fanatismului închinătorilor a două religiuni rivale, ar îngusta, greşit, orizontul Istoriei. Nu erau în luptă numai închinătorii Coranului şi ai Evangheliei; ci două lumî cu tradiţii, aşedăminte şi aspiraţii absolut opuse.

* * *

A doua fasă a luptelor dintre popóarele Asiei şi Europei se deschide în momentul, în care locul Kalifilor de la Bagdad fu luat de cătră Turcii Seldjuciđi. Atunci se desfăşurără în câmpiile Siriei şi pe ţerzii Nilului acele bătălii faimóse, care, sub nume de *Cruciade*, ocupă două seculi din viaţa lumiei, şi captivéză atenţia cugetătorului. Acele lupte sunt încunjurate de atăta

farmec poetic, în cât nu le putem aprecia exact, de cât transportându-ne cu închipuirea, în mijlocul acelei lumii misterioase și atrăgătoare, și barbare și blânde, care fu *lumea Evului mediu*.

Nu ni-e dat, și nici cu putință, nouă, ómenii practici și sceptici, să simțim farmecul infinit al acelei lumii, nici să înțelegem entuziasmul miliónelor de credincioși obscuri, cari își jertfeau viața pentru un moment; nici devotamentul artiștilor necunoscuți, cari au clădit catedralele gothice; după cum un adevărat amator de musică wagneriană n'ar fi în stare a gusta accentele naive ale unui cântec câmpenesc.

* * *

Abia să terminară Cruciadele, care au dus la ruină sultanatele Turcilor Seldjucidi, și la sfârșitul secolului al XIII^{lea} începu a treia fasă a luptelor dintre Asia și Europa.

O bandă de nomazi constitui, pe ruinele sultanatului de la Iconium, un mic stat, din care, peste jumătate de secol, ieși puterea uriașă a Otomanilor. În fótă Istoria lumii, nimic nu să póte compara cu vertiginósa cucerire a acelor barbari, cari, convertiți de curând la Islam, ridicară steagul Profetului, și se creðură chemați a supune lumea. Din Asia mică, ei pătrunseră în Europa, și, între anii 1359 și 1453, supuseră aproape tótă peninsula balcanică, și realisară visul Profetului, aședându-și corturile în *Cetatea care privește marea de trei părți*.

În zedar popórele creștine strinseră rândurile lor, și luptară pentru a-și apăra existența. Sultani Amurat I, Baiazid Fulgerul, Amurat al II^{lea} și Mohamed Cuceritorul, în fruntea Ianicerilor, reduseră în pulbere, pe rând sau de o-dată, armatele ridicate de Greci,

Bulgari, Sèrbî, Români, Poloni și Uuguri. Mohamed al II^{lea}, ajuns stăpânul Romei nouë, se fălea că va da ovës caluluï seü pe pristolul Sfântuluï Petru din vechia Romă.

* * *

Dacă istoricii Apusuluï s'ar întreba, cum s'a făcut, ca Cuceritorul să nu-și fi isbândit planul, fôrte probabil, ei n'ar găsi un răspuns mulțumitor. In adevër, să ne gândim, că nici-unul dintre statele Europei Centrale și Apusene, — dacă chiar se póte dice că existau atuncî State, — n'ar fi fost capabil a opune o resistență seriósă Otomanilor.

Polonia nu venea direct in calea lor spre Apus; Ungaria se știe ce putere de resistență a oferit in batălia de la Mohacs, in urma căreia, ea fu transformată in pašalie turcesc. Dacă Mohamed al II^{lea} ar fi întreprins cu ce-va mai înainte opera lui Soliman Magnificul, și ar fi nimicuit Ungaria, cine ar fi cutezat a-ï sta in cale, spre a împiedeca mersul seü triumfal in inima Apusuluï? Óre Germania cea cu sute de capete? sau decăđutele senioriï din Italia, moleșite de guvernele tiranilor, cu ticălósele armate mercenare ale condottierilor? Sau Francia și Spania, care nu existau nici chiar cu numele, din causă că feudalitatea era încă a tot puternică?

Repet încă o-dată: Este o adevërată minune istorică, dacă Europa întrégă n'a căđut pradă vitejei Otomanilor, in timpul lui Mohamed al II^{lea}, căci totul in interiorul ei era întocmit și pregătit, pentru a înlesni triumful năvălitorilor.

* * *

Acéstă minune se explică însă prin faptele rësboinice ale lui Stefan și ale strămoșilor noștri, constatate

și proclamate, nu de noi sau de prietenii noștrii, ci de către vrăjmași. Cel mai ilustru istoric al Poloniei, *Dlugosz*, contimporanul lui Stefan, ni-a transmis cu fidelitate memoria faptelor neperitoare ale Moldovenilor din a doua jumătate a secolului al XV^{lea}, conduși de Căpitanul și Domnul lor.

Stefan atăcase pe Radu cel Frumos, Domnul Munteniei, cu scop de a-i cuceri țara, și atrăsese asupra Moldovei urgia Sultanului Otomanilor. Mohamed trimise în contra lui Stefan o armată de 120 mii de oameni, în iarna anului 1474. Stefan cu armata sa de cel mult 47 mii de luptători, mai toți țărani, întâmpină și distruse aproape totă armata năvălitoare în mlaștinile de la Racovăț, la 17 Ianuarie 1475. Lupta fusese foarte sângeroasă, și Stefan luptase în fruntea armatei sale; el avu cinstea a dobândi asupra Otomanilor, *cel întâiu între toți principii creștini*, o victorie atât de hotărâtoare, în câmp deschis. Lucrul ar părea de necreșut, dacă ar fi spus numai de chronicarii noștrii; dar el este proclamat de *Dlugosz* și de toți istoricii poloni, ba chiar și de către unii istorici unguri ai timpului.

* * *

Se cuvine a ne opri un moment în fața acestei mărețe victorii; nu pentru a cerceta partea tehnică, ostășească, a evenimentului, despre care, sper, că vitejii noștrii ofițeri se vor fi ocupând în studiile lor, cu același interes, cu care se studiază cele mai celebre bătălii din Istorie.

Cred necesar însă, a face asupra acelei bătălii câteva observații de altă natură și de altă însemnătate.

Mai întâiu *Dlugoș* spune, că *cea mai mare parte a luptătorilor din oștea lui Stefan erau țărani* (1). Deci, la

(1) *Vix quadraginta habens millia pugnatorum, in quibus major pars erat agrestium.* (Dlugosz. Histor, Polon t. II pag. 525—526).

1475, ca și la 1877, tot plugarii români au hotărît sörta țerilor Orientului prin vitejia lor necilntită. Iată pentru ce adevärații admiratori ai poporului trebuie să caute în chronicele prăfuite ale timpurilor dispărute, titlurile de nobleță și drepturile muncitorilor de pământ. Lor, plugarilor, se datorește faptul, că astă-dî *există* o Românie, după cum tot al lor este meritul, că ea este *nealîrmată*.

* * *

În al douilea loc, este potrivit cu adevărul, a constată, că Stefan a câștigat victoria de la Racovăț numai cu puterile țerii sale. Regele Casimir IV^{lea} îi trimisese în ajutor două mii de ómeni, sperând a-l face să-i depună jurământ de vasalitate. Dar 40 mii de Moldoveni însemnaü ceva mai mult de cât cei 2 mii de Poloni. Stefan a mai avut însă la Racovăț și cincî mii de Sécui. S'au întreat istoricii, de unde veneau acești Sécui, și s'au dat deosebite explicații. Unii au pretins, că acei Sécui fuseseră trimesi în ajutor de către Mateiü Corvin; faptul este cu totul neexact, după cum veți vedea îndată.

Pentru a avea un răspuns, ne credem îndreptățiți a ne adresa la cel din urmă dintre istoricii noștri. D-l Xenopol, academician distins, vorbind despre Sécuii de la Racovăț, dice (*Istoria Românilor*, t. II. pag. 322): «Sécuii nu erau trimisi ca ajutor de regele Ungurilor... Acești Sécui erau **mai curînd armată de lefegii**, chemată de Stefan în ajutor». Dacă acéstă spunere s'ar confirma, lucrul ar fi de o extremă gravitate. Din studiile anterióre, nu se știa, ca Stefan să se fi servit de mercenari.

Istoria consideră, fără îndoială, arătarea mercenarilor, ca semnul cel mai hotărîtor al ultimei decăderi morale a popórelor. Adevărat să fie óre că Moldova, în

timpul lui Stefan, să fi căzut la sistemul mercenari lor ? Repet, lucrul e prea grav, pentru ca să nu fie de aproape controlat. E drept, că vorbele D-lui Xenopol, «*mai curând*», indică o ipotesă curat personală a scriitorului, nu o dovadă spijinită pe date sigure.

Pentru a lămuri această problemă, ne adresăm din nou la Dlugosz, ilustrul contimporan al lui Stefan. Istoricul polon vorbește despre cei cinci mii de Secui, și explică prezența lor printre învingătorii de la Racovăț. Vă cer învoire, Domnilor a vă cita chiar textul latinesc relativ la cestia: «*Quinque tamen millibus Sicularum, quorum terram ab Hungariae regno abstractam in suam ditionem redegerat*» (1). Traducem aceste vorbe în românește :

«*Și cu cinci mii de Secui a căror țară ruptă din regatul Ungariei, (Stefan), o adusesse în puterea sa*». Dlugosz afirmă categoric, că cei cinci mii de Secui serveau în óstea lui Stefan, care răpise țera lor din regatul Ungariei ; deci acești Secui erau, nu mercenari, ci supuși lui Stefan, și luptau sub comanda lui la Racovăț, întocmai ca și Moldovenii.

Cine mai póte hesita între mărturia lui Dlugosz și afirmația întemeiată pe nimic a D-lui Xenopol ?

Hei ! Dacă la Racovăț s'ar fi găsit mercenari, ei s'ar fi grăbit a-și pune la adăpost viața și interesele. Moldova din secolul al XV^{lea}, orî-cât de mare ar fi autoritatea câștigată de academicianul și istoricul de care vorbim, încă nu căduse așa de jos, în cât să primescă în rëndurile óștilor sale ómeni, cari se cred datorî a lupta, numai in proporția sumelor de bani, cu care sunt plătiți.

* * *

Dacă aceste amănunte nu pot fi trecute cu vederea,

---

(1) *Dlugosz Histor. Polon t. II, pag. 526.*

este negreșit cu mult mai important, să cunoștem impresia ce făcu asupra lumii victoria lui Ștefan.

Polonii și Ungurii, vecinii lui Ștefan, continuau intrigele lor : Casimir al IV^{lea} în scop de a obține de la Domnul Moldovei jurământul de vasalitate ; Mateiu Corvin pentru a stôrce de la Papa subsidiile bănești, destinate răsboiului de apărare în contra Turcilor. Republica Veneția măgulea pe Ștefan cu laude frumoase și cu promisiuni mari. Șahul Persiei, Uzun-Hassan, îndemna pe Ștefan, să cheme la luptă în contra Turcilor pe toți principii Creștini.

† Papa Sixtus al IV^{lea} decernea Domnului Moldovei frumosul titlu de *Atletul lui Christos* : titlu nu de măgulire deșartă, ci de mântuitor al civilizației creștine.

În realitate, însă, după bătălia de la Racovăț, Ștefan rămăsese tot singur, în fața puterii amenințătoare a Otomanilor ; căci nici-una dintre puterile direct interesate nu-î veni în ajutor.

Adevărata răsplată durabilă dată Eroului fu lauda ce-î consacră ilustrul Dlugoz, în opera sa : laudă care a străbătut și va străbate seculii, mai ales pentru că ea venea din partea unui vrăjmaș al Moldovei. Elă vorbele lui Dlugosz privitoare la victoria lui Ștefan :

«O, bărbat demn de admirație, egal cu Căpitanii eroici pe care-î admirăm atât de mult, care în timpul nostru cel d'ânteiu dintre principii lumii, a dobândit asupra Turcului o victorie atât de măreță ! După judecata mea, el este cel mai vrednic să-i se încredințeze stăpânirea și Căpitania lumii tote, și mai ales sarcina de stăpân și Căpitan în contra Turcului, cu înțelegerea, învoirea și hotărîrea obștască a Creștinilor, pe când cei-l'alți regi și principii catolici se istovesc în lene și în desfrânări sau în răsboie civile (1)».

(1) *O virum admirabilem, heroicis Ducibus, quos tantopere admi-*

Observați, Domnilor, că acest elogiū entusiast nu venea de la un om de rând; că Dlugosz, consilierul lui Casimir al IV^{lea}, educatorul copiilor lui, cuteza a spune în fața stăpênului și regelui său — în ce timpuri! că și el, ca și cei-l'alți regi și principī catolici, își petrece vremea în trândăvie și în intrige, pe când obscurul Domn al Moldovei străjuește, singur, marele interese ale creștinătății, când el ar fi meritat a fi Căpitanul întregii lumi creștine în contra Turcilor!

* * *

Acelaș istoric al Poloniei ni-a mai transmis două fapte, din care ne putem forma o convingere despre caracterul și sentimentele lui Stefan.

Invingătorul Turcilor ordonă, pentru sine și pentru armata sa, un post aspru de patru zile, și proclamă, în tot cuprinsul țării sale, că meritul biruinței de la Racovăț este a se atribui, nu sie, ci lui Dumnezeu. Câți invigători cunoștem ore, care să fi celebrat triumfurile lor prin atâta umilință și recunoștință, către Acel, care ține în voia sa sorta lumii!

Tot atunci, Stefan trimise lui Casimir al IV^{lea} și lui Mateiū Corvin ambasade cu daruri și cu stéguri luate de la Turci, pentru a vesti și a adeveri minunata isbândă. Dar lucru în adevăr extraordinar! Stefan adresează o ambasadă măreță, cu darurile cele mai bogate, către Mohamed al II^{lea}. *Ambasadorii erau însărcinați a se*

---

ramur nihilo inferiorem! qui sub nostra aetate tam magnificam victoriam inter Principes mundi primus ex Turco retulit. Meo iudicio dignissimus, cui totius mundi Principatus et Imperium et praecipue munus Imperatoris et Ducis contra Turcum, communi Christianorum consilio, consensu et decreto, aliis Regibus et Principibus Catholicis in desidiā et voluptates, aut in bella civilia resolutis, committeretur.
(Dlugoz, Histor. Polon. t. II pag. 526).

plânge Sultanului, că niște bande de tâlhari și fugari din Turcia au încercat a preda Moldova, probabil fără știrea Sultanului; că el, Stefan, a pedepsit pe cei mai mulți dintre acei făcători de rele, și că roșă pe Sultanul a-i reda pe acei, cari scăpaseră în Turcia, spre a-și primi pedepșa cuvenită (1).

Amintirea acestei ambasade curioase a fost păstrată de tradiții și consemnată de către chronicarul Niculcea. Lucrul este confirmat de Dlugosz și Cromer. Acești istorici presupun, că Stefan voia, prin acea ambasadă, să imblândească furia Sultanului. Explicația este nepotrivită, de ôre ce se vede, că Stefan adresa Sultanului cea mai arțetóre ocară, tratând puternica lui armată, ca pe o bandă de tâlhari. Mohamed a înțeles cugetul învingătorului armatei sale, când ordonă ca ambasadorii moldoveni să fie aruncați în închisóre; mai târziu ei fură dați afară din Turcia desculți și apröpe goi.

* * *

Victoria lui Stefan de la Racovăț atrase asupra Moldovei, furia lui Mohamed, care găsea în calea sa spre Apus pe ântëiul dușman serios. Sultanul se ridică cu tôte puterile sale de uscat și de apă, și întreprinse marea sa expediție din anul 1476.

Stefan nu avusese timpul trebuitor spre a se pregăti de apărare. De din afară nu-î sosi nici un ajutor de la puterile cele mai interesante a'l susține.

El nu avea pe lângă sine de cât ôce mił de ômeni, cu cari în zëdar încercă a opri pe Turci la Dunăre. El se retrase spre nordul Moldovei, pustiind orașe, sate și câmpii, pentru a lipsi pe Turci de provisiuni.

Stefan, cu mica sa ôste, așteptă pe Turci la Valea-

(1) Dlugosz, Hrist. Polon. t. II. p. 526-527.

Albă, unde se dede acea grozavă bătălie, în care toți Moldovenii pieriră. Domnitorul scăpă de măcel numai cu douăzeci de tovarăși, și se retrase în părțile nordice ale Moldovei.

* * *

E cu neputință, Domnilor, a nu ne opri înmărmuriți în fața priveliștei de la Valea-Albă. Istoricii anticității au transmis seculilor admirația lor pentru eroismul lui Leonida și a celor șapte mii de Greci de la Termopile; acei Greci se foloseau cel puțin de o minunată strimțore, prin care abia putea trece un car, așa că, milioane de oameni puteau fi lesne ținuți în loc de o cetă de voinici, fără sfârșit, dacă nu s'ar fi găsit un trădător. Dar Stefan și Moldovenii nu aveau nici avantajul unei poziții favorabile pentru luptă. Ei știeau sigur, că luptând piept la piept cu o armată de 15 ori mai mare, nu aveau a spera alt-ceva de cât mărtea! Și toți au primit-o afară de douăzeci dintre ei, cari de sigur s'au cruțat pe sine-și, numai pentru a putea răpi și salva pe Domnitorul lor de la o mărte sigură.

Negreșit, victoria de la Racovăț e glorioasă, dar eă dăic, și ori-cine va dăice ca mine, că eroii morți la Valea-Albă au întrecut toate hotarele vitejiei, căci ei s'au dus la mărte, fără să pótă avea cea mai mică speranță de victorie.

* * *

Mohamed nu putu trage nici un folos din victoria sa. El nu reuși a cuprinde nici cetățile Moldovei nici capitala ei, și se vădu silit a se retrage în grabă, din cauza fómetei, a căldurilor și a ciumei, care se iscase în armata sa. La trecerea Dunărei, Turcii fură atăcați pe neașteptate de către Stefan, care-și reconstituise în grabă o armată. Sultanul surprins fugi rușinat în imperiul său.

Isbânda lui Ștefan de pe țărmul Dunărei, nu numai că este constatată formal de către Dlugosz și Ureki; ea este mai ales confirmată prin faptul, că în anul următor 1477, Ștefan năvăli în Muntenia, supusă Turcilor, învinse și prinse pe aliatul lor în bătălia de la Râmnicul-Sărat; apoi scose din Muntenia pe toți Turcii, omori o mare parte dintre ei, cuceri țera și o supuse puterii sale. (1)

Acesta era rezultatul natural al victoriilor lui Ștefan asupra Turcilor.

* * *

Din această scurtă expunere, se poate lesne vedea, Domnilor, că primejdia cuceririi otomane, care amenința Europa, fu atrasă de către Ștefan asupra țării sale. Mohamed fu silit a părăsi planurile sale de cucerirea Europei; iar la câțiva ani după expediția sa asupra Moldovei el muri. Fiul său, Baiazid al II^{lea}, pentru a răsbuna pierderile suferite de tatăl său, întreprinse o nouă expediție asupra Moldovei, în anul 1484, și reuși a cuprinde Kilia și Cetatea Albă. Mare era pierderea suferită de Moldova, dar profitul era incomparabil mai mare pentru Europa. Furia cuceritoare a Turcilor începuse a se potoli. Baiazid nu încercă nimic serios în contra Europei; iar fiul său, Selim, fu absorbit de luptele sale în Asia și în Egipt.

Când Soliman Magnificul se reîntorse asupra Europei, el isbuti la început a nimici Ungaria și a o preface în pașalic; dar Germania guvernată de către Carol Quintul, era deja pregătită de apărare: asalturile Turcilor asupra Vienei, în anul 1529, rămaseră zădarnice.

* * *

---

(1) A se vedea: *O pagină din Viața Marelui Ștefan.*

Tóte aceste fapte concurg a dovedi, că Stefan a ținut în loc puterea împărăției otomane, în momentele cele mai primejdioase pentru Europa, din cauza nepregătirei în care se află statele ei. Și acum, e timpul a da înțelesul titlului, cu care Papa Sixt al IV^{lea} a încoronat pe Domnul Moldovei: *Atletul lui Christos*; ceea-ce înseamnă apărătorul civilizației creștine a Europei. Dacă acel Atlet ar fi lipsit, civilizația era în pericol de a peri, sub jugul omoritor al Musulmanilor. Compare ori-cine starea apatică și aprópe sêlbatecă a țerilor stăpânite de către Musulmani cu țerile creștine, și va înțelege, ce serviciu a adus Stefan cu Moldovenii sêi civilizației moderne; atunci îi va decerne acelaș titlu glorios, pe care i-l acordase Papa Sixtus în urma victoriei de la Racovăț.

Terminând schița acelei părți din Domnia lui Stefan, care intră în domeniul Istoriei generale, mă mărginesc a constata, că istoricii lumii civilisate nu voiesc a ști nimic, despre isbândile celui mai de frunte Român, după cum istoricii noștri nu știu nimic despre Unirea Țerilor românești într'un mare Stat, realizată de același Român.

*
* * *

Nu pot incheia această lecție, Domnilor, fără a scóte din faptele sigure câte-va conclusiuni, care trebuie să constituéscă adevêratul folos al unui studiu istoric.

Orî-cine se póte întreba, mai întâi, natural, prin ce mijlóce a reușit Stefan, să atragá la sine pe poporul sêi, și să'l ducă la niște întreprinderi, care, pentru timpurile nóstre, ar părea nu numai disproporționate cu puterile țerii, dar nebunești? La această întrebare găsim în opera lui Dlugosz un răspuns, care, de și banal la prima vedere, merită a fi examinat.

Istoricul polon, vorbind despre venirea lui Stefan la

tronul Moldovei ȃice : «Stefan a obținut domnia de la Moldoveni, și i-a adus în puterea și ascultarea sa prin asprime și dreptate, nesuferind ca vre-o crimă să rămână nepedepsită. El aduse sub arme nu numai pe militari și pe boieri, ci chiar pe țerani, învățând pe toți să aibă în vedere apărarea patriei. Dacă ar fi aflat că vre-un țeran nu are săgeți, arc sau sabie, sau că nu s'ar grăbi a veni la răsboi, il osânda la mörte fără îndurare» (1).

Stefan era deci față cu toți supușii săi *drept și aspru* deopotrivă. Lesne e a ȃice dreptate, dar greu este a o realiza. Căți oameni având misiunea mare, de a da dreptatea asemenilor lor, au răspuns pe deplin chemării lor? Dreptatea întărește Domniile : «*Justitia regnorum fundamentum*» este înscris pe intrarea palatului Habsburgilor ; și aceste cuvinte resumă totă înțelepciunea artei de a governa.

Invețe acei cari au chemarea a conduce pe poporul nostru, că *singura temelie durabilă a unui stat este dreptatea*.

Ați mai vădut că Stefan era nu numai drept, dar încă foarte *aspru* cu supușii săi de orice rang. Boierii ca și țeranii plăteau cu viața abaterile lor de la datoria către țeră. Acastă calitate Stefan o are în comun, ca multe altele, cu cei mai mari răsboinici ai Istoriei.

* * *

---

(1) «Stephanus apud Valachos obtinuit Principatum. Quos etiam sua severitate et justitio, nullum scelus, patiens esse inultum, pronos et obedientes, in omne suum imperium effecerat. Et non milites modo et nobiles, sed et agrestes in arma cogerat: docens quemlibet patriae defensionem tueri. Si quem agrestem comperisset, non habere sagittas, arcum aut gladium, aut in expeditionem calcariatum non accurisse, absque ulla commiseratione capite damnabat».

Dlugosz, Histor. Polon. t. II, pag. 417.

Dacă purtarea lui Stefan, față cu supușii săi, s'ar putea numi *programul său de guvern în năuntru*, e folositor a cerceta, ce linie de purtare, *ce program a avut el în afară?*

A! Un program foarte simplu, cel mai greu, dar și cel mai sigur dintre toate programele. Stefan n'a urmărit multe alianțe; el s'a sprijinit pe sine și pe Țăra sa. În aceste timpuri de alianțe multiple, ar trebui să ne reamintim mereu, că alianțele cu cei mari, tot-d'a-una se sparg în capetele celor mici.

Linia de purtare a lui Stefan în politica exterioară, atât de simplă, reclamă o energie sufletescă extraordinară; nu este dat orî cuî a ține în ora primejdiei, cum de sigur și-a ține Marele Român: mai bine să mor singur cu cinste, de cât să mă umilesc în tovărășie cu mișei!

* * *

Pe lângă aceste cestiuni, aceea care trebuie să ne preocupe cu deosebire, o anunțasem de la început, rezervând deslegarea ei pentru acum. Intreb din nou: Cum să explicăm, că poporul lui Stefan a consimțit a-l urma pe calea atât de grea a sacrificiilor impuse de cea mai războinică dintre toate Domniile? Căci să ne dăm bine socotela, că e lesne a vorbi, în tihnă și în liniște, despre războiele lui Stefan, care au agitat țara timp de jumătate de secol. Dar, cine face războie și e nevoit a renunța la totul; cine îndură toate nevoile și lipsurile; cine este expus la toate primejdiile unei vieți militare: acela numai va înțelege, că dacă e greu a duce pe un popor la luptă, este extra-ordinar a impune unei țări sarcina strivitoare a unor lupte fără cruțare de patru-șapte și șapte de ani. Dacă vom reaminti, că războiele din secolul al XV^{lea} mai ales cu Turcii erau în adevăr lupte de exterminare; că pentru a do-

bândi victoria de la Racovëţ sau înfrângerea de la Valea-Albă, mai tótă ţara a fost devastată chiar de către apărătorii ei; cu aceste date se cuvine a căuta acel puternic mobil, care a sgduit atât de adinc sufletul poporului lui Stefan, în cât acesta să fi obţinut, de la supuşii săi, adevărate minuni de devotament, de jertfe, şi de eroism.

* * *

Deslegarea acestei probleme, o găsim, Domnilor, în ceea ce ni-au spus despre Stefan contimporanii săi şi istoricii posteriori. Dar dintre tóte, cea mai eloquentă este mărturia atâtor monumente ale pietăţii lui Stefan. Numerósele lui biserici, care împodobesc pământul Moldovei, ca şi biserica de la Râmnic, care mărturişeşte despre Unirea ambelor Ţări sub puterea lui Stefan, au spus generaţiilor trecute în timp de patru secol, şi vor spune secolilor viitori, că Stefan a fost în adevăr *Alteul lui Christos*. El a găsit tótă energia sa morală în cel mai fecund şi mai adinc dintre sentimentele care dau viaţă omului, în *sentimentul religios*. De acelaşi mobil puternic era ridicat şi poporul lui Stefan, când lupta în contra necredincioşilor, pentru *apărarea legei sale*. Numai așa înţelegem minunile îndepălnite de acest popor mic la număr, dar mare prin energia sa sufletescă.

* * *

Astă-dî când ne-am civilisat mult, ştim a suride, dacă nu chiar a insulta acele sentimente, care au constituit, atâţei seculi, temelia vieţii lumii civilisate ca şi a poporului nostru. Învăţatul de acum, care pretinde a ţine în mica sa mână şi în marele său cap misterele lumii, va da din umeri, şi va dice, că erau

niște superstițioși și fanatici, acei cari mureau pentru a avea pe bisericile lor crucea în locul semi-lunei.

Aceste opinii pot fi superioare, dar ele nu pot fi luate drept măsură, pentru a judeca evenimentele istorice, după cum, în genere, ar fi un anachronism a judeca cu *ideile noastre* omenii din alte timpuri. Faptele acelor omeni nu pot fi judecate exact și în adevăr științific, de cât cu ideile, care însuflețeau pe autorii lor. Căci altminter, cu ideile timpului de astăzi, ar trebui să dicem : erau niște nebuni Grecii cari luptau în contra Perșilor ; nebuni erau Romani, cari jertfeau totul în luptele cu Catarginesii ; și mai nebuni milioanele de superstițioși, cari se duceau să moră pentru un mormânt. Cu acest sistem însă, riscăm a descoperi, că totă omenirea timpurilor istorice a fost dusă numai de nebunie ; de cât, mai riscăm a ne găsi înțelepți numai pe noi, în mijlocul unei lumi nebune !

* * *

Să-mi fie permis, Domnilor, a mă întemeia pe experiența de mi de ani a întregii omeniri, pentru a dice : greșite vor fi fost credințele Grecilor și ale Romanilor, și acele ale Evului meșu, ca și acele ale strămoșilor noștri din vremea lu Stefan. Dar când experiența atâtor popore ne dovedește, că ele au trăit și au progresat prin credințele lor ; că, cu acele credinți s'au întărit sufletele omenești, pentru a crea State mari și o civilizație strălucită ; că decăderea și mórtea poporelor a mers paralel cu stingerea sentimentelor religioase : hei, atunci, prefer erorile care sunt un isvor de viață, față cu adevărurile care pricinuesc mórtea poporelor.

* * *

În țera noastră, cu mult mai mult de cât în țările în adevăr civilisate, ne-am emancipat de toate credințele vechi, în numele unei științi, pe care eă sunt cel din-tăiă a o admira, când ea să mărginește în domeniul lumii concrete. Dar, când acea știință pretinde a res-olvi problemele lumii morale, cu instrumentele care servesc la studiul fenomenelor fizice, să ni se permită a o recusa; și, nu pentru a ridica contradiceri unuă *curent forte la modă*, ci, pentru că soluțiunile acestei științi nu corespund cu realitatea istorică.

Vor învățații și progresiști se ne emancipe de credinți deșerte și de vechile superstiții. Sarcina e mare și ispititoare. De cât, se cuvine ca învățații să țină so-cotélă de *împrejurările lumii de astă-đi*; cred, că cere-rea mea este conformă cu știința.

Acéstă știință a ridicat la înălțimea unei dogme *prin-cipiul luptei pentru viață*. Ađi trebuie să đicem: *homo homini lupus* — omul este pentru om o fiéră; pentru că știința respinge preceptele Evangheliei, ca niște super-stiții, și printre ele și înfrățirea tuturor ómenilor.

Nu se póte tăgădui, că astă-đi popóarele tind a tra-duce în fapt, acest mare principiū al luptei fără indu-rare, în toate direcțiile: pe terenul economic, ca și pe câmpul de răsboiū. În totă Istoria lumii nu găsım nici un exemplu comparabil, cât de departe, cu înarmările exagerate de astă-đi, care de sigur nu se pregătesc de fantazie și pentru paradă.

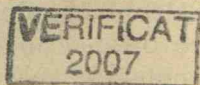
Când decī de milióne de ómeni se pregătesc de decī de ani pentru o luptă inevitabilă, pe lângă care toate răsboiele trecute, vor apare ca niște jucării copilărești; când e sigur, că în lupta viitoare vor învinge cei mai bine pregătiți, cei mai convinși, *cei mai hotărâți a muri pentru ce-va*, iar nu scepticii și zeflemiști, cari știu a găsi formule gingașe pentru toate felurile de robii: acum găsesc învățații noștri momentul potrivit, să ne de-

sarmeze de cel mai puternic resort al sufletului, de credință ?

Dacă voiți, o, învățaților, a fi consecvenți cu datele științii vóstre, nu ne slăbiți curagiul, nu ne desarmați brațele; căci vecinii noștri cari pândesc de seculi această țără, nu v'ar putea cere un mai mare serviciu. Lăsați-ne un moment in superstițiile nóstre, și așteptați ca principiile științii de modă, să fie aplicate mai întâiu de Ruși, de Nemți și de Unguri acasă la ei.

Pênă atunci să avem înaintea ochilor acest adevăr, că Românii din seculul al XV^{lea}, cari au creat această țără, și i-au asigurat existența, că acei Români nu erau nici savanți, nici eleganți, nici sceptici; că erau niște țărani, ridicați de la plug, cu orațe vânjose și cu credință virgină.

In luptele viitoare, tot plugarii, strănepoții eroilor de altă-dată, vor avea sarcina de a apăra moștenirea strămoșescă. Acești plugari au încă două virtuți mari: *Credința* și *sărăcia* (1) lor. Voi, cei însărcinați a conduce pe viitorii luptători, cruțați în țărani români aceste virtuți, și dați-le ca răsplată, ceia ce a dat Stefan tovarășilor săi de luptă: *dreptatea*, — dacă voiți, ca țera noastră să recapete in lume locul, ce a fost ocupat cu atâta glorie de către Românii din seculul al XV^{lea}.

(1) Nu cred de prisos a lămuri, că înțeleg *sărăcia* ca virtute, când ea presupune desprețul voit al bogăției, și lipsa de lăcomie, care este cea mai frumoasă podobă a sufletului țeranului român.

